

Előszó

Öze Sándor

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

— DSc, intézetvezető egyetemi tanár

A keresztény Európa létrejöttekor Szent Ágoston tanítása alapján Krisztus evilági testének és földi, vándorló egyházának tartotta az egyetemes Egyházat. Augustinus tanítványai a Római Birodalom szétesése után annak örököseként léptek föl. A keresztény uralkodók az Istentől átruházott hatalom, a *translatio imperii*, a birodalmak átöröklődése elvével fogalmazták meg magukat, a bibliai Dániel próféta szoborlátomása szerint. Ez a szemlélet tulajdonképpen államelméleti kiindulópontot jelentett ezután egészen a felvilágosodásig. A keresztény közösség földrajzi határai azonban éppen a centrumot támadó nomád népekkel vívott harcokban rajzolódtak ki.

A 7. századtól Európa főként a mohamedán kultúrában látta a pusztító erőt, amelynek legyőzésére két utat látott, váltakozva a századok folyamán. Az egyik a misszió volt, a másik a könyörtelen harc: a világvége népe az Antikrisztus katonái ellen.

A 15. századtól azután az oszmán lett végleg a végétélet népe. Már korán rájöttek, hogy a keresztény—mohamedán ütközőzóna háborúi más jellegűek, mint Európa nyugati részeinek dinasztikus összecsapásai. Az itt lezajló csaták ideologikus jellegüknél fogva pusztítóbbak voltak a lakosságra; ugyanakkor e térségek egy kulturális transzfert adó kontakterületként is funkcionáltak. Ez a küzdelem a határvidék népessége ellen viselt „totális” háború volt, amely minden réteg számára hosszabb távon demográfiai katasztrófával járt. E harcmodor korábban is jellemző volt keresztény–pogány érintkezési övezetekben, ahol a másik felet tekintették a gonosz népének a kulturális, vallási megoszlásnál húzódoó határvonalaknál, Európa peremvidékein.

Immanuel Wallerstein klasszikus munkájában olyan fordulatnak mondja a 16. századra bekövetkező világgazdaság megszületését, mint ami utoljára az emberiség életében csak a neolitikum idején megindult élelmiszertermelés során következett be. A kora újkorban ez rohamos változást eredményezett, ugyanis az Újvilágból érkező, Európában meghonosított és táplálóból növények elterjedésével demográfiai növekedés kezdődött. A szállítóeszközök tökéletesedésével, a matematika, a csillagászat és a térképészet, a földrajzi ismeretek fejlődésével, bővülésével lecsökkent az utazási idő a közlekedési útvonalakon. A kontinensek közötti biztonságosabb, rendszeresebb és kiszámíthatóbb közlekedés a hírszállításra is visszahatott. A guttenbergi robbanás pedig a kommunikáció átalakításával a nyomtatott iratok és sajtó megszületésével lehetővé tette az eszmék gyors és nagy távra ható terjedését.

A 15. század végi európai és így a közép-európai ember számára a földrajzi felfedezésekkel és a világgazdaság kialakulásával a tér kitágult, ugyanakkor az Európára mindig jellemző szel-

lemi pluralizáció is felgyorsult. A különböző kultúrák megismerésével és egymásra hatásával a kitáguló tér mellett egy rétegezetebb időszemlélet is kialakulóban volt. *Kizökönt az idő.*

1453-ban Bizánc muszlim kézre jutása a valamikori másik, előkelőbb keresztény központot ugyan megszüntette, de annak görög kultúrája áthajózott a latin nyelvű Európába. A humanizmuson az antik rétorok, például Cicero vagy Quintilianus a szellem kultúráját és az erkölcsök pallérozottságát értették, tehát a barbárságból kiemelkedő civilizációt. Ugyanakkor ez egy új antropológiai szemléletet is kimunkált. A humanista, individualista, ezoterikus szemlélet szétfeszítette a hagyományos, keresztény eszkatologikus kereteket.

Ez a *szekularizált szemlélet* volt az, mely végigvonult azután az egész újkor történetén, ugyanakkor az ember a világ deszakralizálásával fokozatosan elveszítette a fogódzó- és ellenőrzőpontokat. A reformáció megpróbálkozott a *kizökönt idő* újrastrukturálásával. A Lutherrel meginduló vallási megújulás ugyan visszatérés volt az augustinusi világgéphez, mégis nagyon sok mindent vitt tovább a humanista szemléletből. Az individualizálódással megindult a középkori egyház anyagi és szellemi értékeinek szekularizációja, még akkor is, ha ennek nyomai már a késő középkorban is jelen voltak, és a reformáció történelmi felekezetei egy kezdeti tétozavás után a kérdésben megálljt parancsoltak, és egy sok esetben szigorúbban ellenőrzött, a katolikus egyházzal és annak élettechnikáival párhuzamos rendszert hoztak létre. De magukkal hozták a *nemzetállamok* kialakulását és egy új háborús magatartást is.

A kialakuló nemzetállamok, bár több évszázadra ismét irányító, hegemon helyzetbe hozták Európát, mégis valami olyan magatartást szabadítottak el a felekezeti pluralizmussal, amely eddig egy, a peremvidéken főként az iszlámmal és más pogány népekkel szembeni ütközőzónára volt jellemző. Ez a peremvidéki magatartás az „ideológiai”, a vallásháború sajátja volt, ahol az „eretnek szekta” tagjai az apokalipszis behelyettesíthető figurái, az Antikrisztus népe. A totális, nőkre, gyermekekre, egész városokra kiterjedő, országokban demográfiai katasztrófát okozó, generációkon keresztül folyó háborúk az eddig hátszszágot jelentő Európa centrális területein is mindennaposokká váltak. Történészek beszélnek egy, a kora újkorban kibontakozó hadügyi forradalomról, amely a nemzetállam működésének minden ágazatát érintette a tudományos kutatás, az oktatás, a nemzeti érzelmi nevelés felekezethez kötődő identitásának kialakításán és egy területvédelmi rendszer létrehozásán keresztül.

A harmincéves háború, amelyet a felekezetekre szakadozott kereszténység Isten nevében vívott egymással, és amelynek során Európa centrális területei a megsemmisülés határáig pusztultak el, megszületett az igény a háború és a béke jogának újrafogalmazására.

A nemzetállamok kialakulása a tudatban és kulturális emlékezetben rögzült szimbólumokhoz kötődött, melyeknek vallásos tartalmuk is volt. Magyar vonatkozásban ilyen például a „kereszténység védőbástyája” toposz, amely az ország területén húzódó, több évszázados ütközőzónát képezte le. A kor embere tértapasztalatának központja az erődzóna, az „Antemurale Christianitatis”, a mögöttes országok és a védvonalat üzemeltető magyar király országa, a kereszténység védőbástyája lett. Ez volt az ütközőzóna térszemlélete. A vársor nemcsak a tér centrális rendezőpontja, hanem kulturális életvitelbeli kényszerítő és viszonyulási pontként is szolgált, amelyen keresztül az egész társadalom gondolkodása is formálódott. A frontvonal megmerevedésével, a portyák állandósulásával és a küzdelem életvitelszerű elfogadásával az iszlám–keresztény ütközőzóna a kulturális emlékezet centrumává is előlépett. Ezekhez „cövekelik ki” az itt élő kisebb és nagyobb közösségek kulturális identitásukat.

Nagy megtiszteltetés doktori iskolánk *Felekezet és identitás* kutatócsoportja számára, hogy a Hadtörténeti Intézet munkatársaival közösen bonthattuk ki ezt a nagyon sokágú, de rendkívül izgalmas és a ma embere számára is aktuális és üzenetet hordozó problémát. Lapszámunk közös konferenciánk előadásainak tanulmányváltozatait tartalmazza.